

УДК 343.1

ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Столітній А.В., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету
Каланча І.Г., аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
ПВНЗ «Європейський університет»

У статті досліджено інших учасників кримінального провадження як самостійну групу в системі суб'єктів кримінального процесу. Наведено та обґрунтовано класифікацію інших учасників на інших процесуальних та непроцесуальних суб'єктів. Визначено процесуальний статус суб'єктів, що не відображені або не в повній мірі відображені в КПКУ України. Проаналізовано конструкцію групи інших учасників кримінального провадження в системно-структурній конструкції суб'єктів кримінального процесу, визначено локальні конструкції всередині досліджуваної групи.

Ключові слова: суб'єкти кримінального процесу, інші учасники кримінального провадження, структура, вдосконалення.

В статье исследованы иные участники уголовного производства как самостоятельная группа в системе субъектов уголовного процесса. Представлена и обоснована классификация иных участников на иных процессуальных и непроцесуальных субъектов. Определен процессуальный статус субъектов, не отраженных или не в полной мере отраженных в УПК Украины. Проанализирована конструкция группы иных участников кримінального провадження в системно-структурной конструкции субъектов уголовного процесса, определены локальные конструкции внутри исследуемой группы.

Ключевые слова: субъекты уголовного процесса, иные участники уголовного производства, структура, совершенствование.

Stolitniy A.V., Kalancha I.G. OTHER PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEDURE

In the article the other participants in the criminal proceedings as an independent group of subjects in the system of criminal procedure. Presented and justify the classification of other members on the other procedural and non-procedural subjects. Detected procedural status of entities that are not reflected, or not fully reflected in the Code of Criminal Procedure. Analyzed the design group of other participants in criminal proceedings in a systematic and structural design of the subjects of the criminal process, defined local structure within the study group.

Key words: subjects of the criminal process, and other participants in criminal proceedings, structure improvement.

Постановка проблеми. Кримінальний процес характеризується колом суб'єктів, які беруть у ньому участь. Запроваджена Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПКУ) змагальна модель вітчизняного кримінального процесу зумовила переформатування суб'єктного складу осіб, залучених в сферу кримінальної юстиції. Зокрема, введено нових учасників процесу, як то слідчий суддя, змінено повноваження існуючих суб'єктів, що найяскравіше ілюструє аналіз повноважень суб'єктів боку обвинувачення.

Систему суб'єктів кримінального процесу, на нашу думку, сформовано 5 (4,5) групами: правосуддя, обвинувачення (з потерпілим), потерпілий, захист, інші учасники кримінального провадження. Кримінальний процесуальний закон в ст. 3 та за змістом відповідних параграфів досить детально, хоч і не завжди повно, на нашу думку, визначає суб'єкти складу перших чотирьох груп та процесуальний статус їх учасників. При цьому інших учасників кримінального провадження фрагментарно відображено в § 3 Глави 3 КПКУ й розпорощено серед норм Кодексу. Окрім

того, не визначено правовий статус багатьох суб'єктів, що має наслідком неоднорідне трактування та застосування процесуальних норм, обмеження прав даних осіб та порушення належної правової процедури.

В світлі зазначеного дане питання актуальне як для науки кримінального процесу, так і для практики.

Метою роботи є дослідження інших учасників кримінального провадження як самостійної групи системно-структурної конструкції суб'єктів кримінального процесу та характеристика їх процесуального статусу.

Виклад основного матеріалу. Категорія «інші учасники кримінального провадження» відображена в КПКУ при визначенні його структурних частин (глави, параграфу) та як узагальнюючий термін в ряді статей. Як наслідок, відповідне поняття, як і чіткий перелік суб'єктів, відсутні. Про суб'єктний склад даної групи можемо зробити висновок з § 5 Глави 3 КПКУ «Інші учасники кримінального провадження», однак даний перелік не є вичерпним, що визначає потребу додаткового дослідження даного питання.

«Інших учасників» не завжди вважали повноцінними учасниками кримінального процесу. Так, за радянських часів існувала думка, що свідки, експерти, поняті та ін., взагалі не здійснюють жодної процесуальної функції, таким чином, вважати останніх повноцінними учасниками кримінального процесу є недоцільним [3, с. 111]. Така позиція не є виправданою, адже саме участь представників даної групи під час досудового розслідування або на судових стадіях часто відіграє ключову роль в отриманні важливої інформації стосовно кримінального правопорушення, що сприяє його розкриттю. Окрім того, процесуальний закон передбачає обов'язкове залучення під час проведення слідчих (розшукових) дій суб'єктів, віднесених до інших учасників, як то поняті, перекладач, педагог, лікар тощо.

В досліджувану категорію законодавець акумулював значну кількість суб'єктів кримінального провадження, процесуальний статус яких значно відрізняється, як і рівень його деталізації в процесуальному законі. Відсутні навіть єдині критерії виокремлення суб'єктів даної групи. Так, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, що відстоюють особистий інтерес, свідок чи експерт з яскраво вираженою процесуальною функцією та понятій, характер діяльності яких суто допоміжний, об'єднані лише тим, що не належать до жодної зі сторін провадження чи правосуддя. Більше того, частина суб'єктів даної групи виконують непроцесуальну функцію.

Вказане обумовлює класифікацію інших учасників кримінального провадження, відповідно до визначеного КПКУ процесуального статусу та специфіки виконуваних завдань, на процесуальних та непроцесуальних.

Якщо накласти норми КПКУ на державний орган, наприклад, суд, то останній буде охоплений нормативним актом не повністю. Суд (так само органи прокуратури, органи досудового розслідування) таким чином диференціюється на дві частини: а) процесуальний орган, суб'єкти якого впливають на процес та повинні бути визначені в КПКУ – процесуальні суб'єкти (серед них й «інші процесуальні суб'єкти»); б) державну установу, працівники якої (працівники канцелярії та режимно-секретної частини, водії, технічний персонал тощо) на кримінальний процес безпосередньо не впливають, однак *забезпечують функціонування* відповідної державної установи, є іншими непроцесуальними суб'єктами, причетними до кримінальної процесуальної діяльності. Наприклад, Управління статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, управління інформатизації та зв'язку Генеральної прокуратури України та відділ ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи, відділ інформатизації регіональних прокуратур, які забезпечують технічне і технологічне створення та супроводження програмного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), адміністрування та моніторинг використання системи, видачу носіїв з електронним цифровим підписом, збереження і захист даних, що містяться у Реєстрі, пере-

вірку дотримання дисципліни та системи безпеки тощо, не визначені в КПКУ як суб'єкти кримінального процесу, однак забезпечують функціонування електронного сегменту кримінального провадження, відтак є іншими непроцесуальними суб'єктами причетними до кримінальної процесуальної діяльності.

Інші процесуальні суб'єкти включені до § 5 Глави 3 КПКУ або ж згадані в інших статтях. Так, іншими суб'єктами, відповідно до вказаного параграфу, є: заявник (ст. 60 КПКУ), цивільний позивач (ст. 61 КПКУ), цивільний відповідач (ст. 62 КПКУ), представник цивільного позивача, цивільного відповідача (ст. 63 КПКУ), законний представник цивільного позивача (ст. 64 КПКУ), представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 64-1 КПКУ), свідок (ст. 65 КПКУ), перекладач (ст. 68 КПКУ), експерт (ст. 69 КПКУ), спеціаліст (ст. 71 КПКУ), секретар судового засідання (ст. 73 КПКУ), судовий розпорядник (ст. 74 КПКУ).

Працівник апарату суду здійснює обов'язкову реєстрацію в автоматизованій системі документообігу суду (далі – АСДС) матеріалів кримінального провадження, скарг, заяв, клопотань та інших передбачених законом процесуальних документів, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в день їх надходження (ст. 35 КПКУ). Без внесення відповідних даних до електронної системи суду рух матеріалів буде неможливим, оскільки програма не зможе визначити слідчого суддю, що їх розглядатиме. Однак, даний суб'єкт виконує суто технічну функцію реєстрації та не приймає рішень в рамках процесу а тому є непроцесуальним. Даний суб'єкт є користувачем електронної системи суду: АСДС, «Електронний суд» та ін.

Особа, якій майно передано на зберігання (ст. 100 КПКУ), – зберігач не визначений КПКУ як суб'єкт процесу, однак є процесуальним учасником, адже від його дій залежить доля майна переданого на зберігання. Наприклад, у разі застосування заходу забезпечення кримінального провадження у виді арешту майна та його передачі на зберігання в установи, підприємства, організації можлива ситуація, за якої треті особи неналежно виконують свої обов'язки. Незабезпечення визначених умов зберігання арештованих та вилучених речей, як то температурний режим, вологість, тип складу чи приміщення тощо, призводять до їх руйнування й унеможливлення подальшої реалізації та звернення отриманих коштів для компенсації завданих злочинним збитків чи повернення власнику у разі зняття арешту.

Поручитель (при обранні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки) – передбачений ст. 180 КПКУ; його немає серед «інших учасників» але він володіє власними спеціальними правами й обов'язками та навіть відповідальністю. В силу надання зобов'язання, визначеного ч. 1 ст. 180 КПКУ, даний суб'єкт впливає на процес: створює підстави для обрання до підозрюваного більш м'якого запобіжного заходу ніж, наприклад, домашній арешт, що спричиняє додаткові процесуальні ризики.

Заставадавець (при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з можливістю внесення застави). У випадку коли заставадавець виступає не сам обвинувачений, а інша особа, саме вона впливає на ведення процесу, адже підозрюваний замість того, щоб перебувати під вартою, опиняється на волі, що створює додаткові процесуальні ризики. В свою чергу, КПКУ про існування заставадавеця згадує в ст. 182 КПКУ, хоча і не визначає його процесуальне становище.

Особа, що здійснила затримання в порядку ст. 207 в КПКУ згадується лише в ст. 207; її процесуальний статус не визначено, як і становище з точки зору суб'єктів. На практиці така особа набуває процесуального статусу свідка (ст. 65 КПКУ), в якого зовсім інші повноваження і серед них немає права на затримання. При цьому особа, що здійснила затримання в порядку ст. 207 КПКУ не є уповноваженою службовою особою та зазвичай не має юридичної освіти, однак зобов'язана дати оцінку діям порушника та визначити, чи містять вони ознаки складу злочину, що на практиці є проблемою, адже спричиняє незаконне обмеження конституційних прав затриманих громадян. Даний суб'єкт є процесуальним, адже від його дій залежить припинення протиправних дій правопорушника та його затримання (а відтак і подальше обрання запобіжного заходу за наявності підстав), що істотно впливає на провадження досудового розслідування.

Очевидець як суб'єкт процесу згадується в ст. 208 КПКУ. Від дій та показів очевидця залежить, чи здійснить уповноважена службова особа затримання та чи стане затримана особа підозрюваним, що обумовлює його статус процесуального суб'єкта.

Поняті (ст. 223 КПКУ) залучаються стороною обвинувачення на час проведення слідчих (розшукових) дій у передбачених КПКУ випадках для забезпечення належної процесуальної процедури в якості її неупереджених учасників, які в подальшому зможуть підтвердити суду (не)законність дій її учасників, (не)вчинення дій чи наявність (відсутність) фактів. Понятій є процесуальним суб'єктом, адже має значний вплив на процес: його відсутність; надання свідчень, що вказують на порушення процесуальної процедури, отримані при допиті понятяго судом в якості свідка про обставини процесуальної дії; дискредитація понятяго – все це має наслідком недопустимість доказів, отриманих в результаті процесуальної дії (у випадку коли присутність понятяго обов'язкова і не велась постійна відеофіксація).

Педагог, психолог, лікар (ст. 226 КПКУ) залучаються слідчим, прокурором під час допиту неповнолітнього. Обов'язок бути присутніми при допиті та право заперечувати проти запитань та ставити запитання ілюструє процесуальний статус даних суб'єктів. Наприклад, під час досудового розслідування кримінального провадження 120152601000003XX неповнолітнього К. доставлено до слідчого судді для розгляду клопотання слідчого, прокурора про тримання під вартою, також залучено законного представника, адвока-

та-захисника, інших осіб; обрано запобіжний захід – тримання під вартою, що передбачає транспортування К. до слідчого ізолятора (знаходиться в обласному центрі за понад 100 км від місця проведення досудового розслідування). З метою забезпечення швидкого досудового розслідування слідчим вирішено провести цього ж дня допит К., проте внаслідок неприбуття педагога довелося відкласти дану процесуальну дію на наступний тиждень, що згаяло час більше десяти осіб й зумовило повторне транспортування підозрюваного, виклик законного представника, адвоката-захисника. Відтак, попри весь обсяг процесуальних повноважень слідчого, відсутність такого незначного, з погляду КПКУ, учасника процесу, як педагог, унеможливило допиту неповнолітнього підозрюваного й спричинило значні витрати матеріальних та часових ресурсів, затягування досудового розслідування. Описана ситуація наочню ілюструє невідповідність відображення інших учасників кримінального провадження в КПКУ та їх реальної процесуальної ролі.

Особи, разом з якими особа пред'являється для впізнання, (ст. 228 КПКУ), *особи, які беруть участь у слідчому експерименті* (ст. 240 КПКУ) – статисти в КПКУ лише згадуються. Їх процесуальний статус не визначено, але, наприклад, щодо осіб, разом з якими особа пред'являється для впізнання КПКУ встановлює вимогу щодо відсутності різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Дані суб'єкти є процесуальними, адже є обов'язковими учасниками процесуальної дії.

Обшукуваний згадується в ст. 208, ч. 5 ст. 236 КПКУ як суб'єкт, якого уповноважені службові особи мають право обшукати при проведенні даних процесуальних дій. Такий статус особи є тимчасовим та може бути змінено на затриманого чи підозрюваного у випадку результативного обшуку. Процесуальний статус даного суб'єкта обумовлено його ключовою роллю в даних процесуальних діях.

Особи, присутні при провадженні обшуку, огляду, (ст. 236 КПКУ): орендар, власник виступають як процесуальні суб'єкти, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені під час обшуку. Зокрема, КПКУ вказує, що слідчий, прокурор вживає належні заходи для забезпечення їх присутності. Окрім того, особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Особа, в якій беруться зразки для експертного дослідження не визначена як суб'єкт кримінального провадження й не згадується в КПКУ, про її існування можемо зробити висновок, проаналізувавши ст. 245 КПКУ. Даний суб'єкт є процесуальним, адже без отримання зразків проведення експертизи неможливе або значно ускладнено, що може негативно вплинути на досудове розслідування. При цьому необхідно звернути увагу, що у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчому судді суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору

(або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Зазначене передбачає застосування до особи примусу, а відтак потребує належного правового регулювання.

Компетентний орган запитуваної сторони, до якого звертається Генеральна прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України, Міністерство юстиції України в рамках міжнародного співробітництва (Розділ IX КПКУ) під час кримінального провадження однозначно є процесуальним суб'єктом досудового розслідування, адже забезпечує вчинення процесуальних дій за межами України. Разом з тим в КПКУ його не визначено як суб'єкта й не віднесено до жодної з груп учасників. На нашу думку, даного суб'єкта варто віднести до інших учасників, адже відповідний запит може бути надіслано як стороною обвинувачення самостійно для збирання необхідних доказів, так і за клопотанням захисту, що виключає можливість його віднесення до сторони обвинувачення.

Інші непроцесуальні суб'єкти забезпечують кримінальну процесуальну діяльність але не володіють процесуальними повноваженнями. Деякі з них прямо передбачені КПКУ (однак їх процесуальний статус Кодексом не врегульовано), інші – відомчими актами. Сюди входять такі суб'єкти.

Працівники відділу ведення ЄРДР – суб'єкти, від яких залежить існування та функціонування кримінальної юстиції в цілому. Якщо працівник відповідного відділу не видасть електронний ключ доступу, то орган досудового розслідування не зможе розслідувати провадження, а прокурор – здійснити процесуальне керівництво. Більше того, за відсутності електронного ключа доступу до Реєстру неможливо буде навіть розпочати досудове розслідування. При цьому зазначений суб'єкт процесуальними правами не володіє, однак безпосередньо впливає на процес. Зазначені суб'єкти є службовими особами держателя ЄРДР (Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур) та забезпечують: супроводження програмного забезпечення Реєстру, адміністрування та моніторинг використання системи, надання реєстраторам доступу до нього та обмеження доступу, видачу носіїв з електронним цифровим підписом, збереження і захист даних, що містяться у Реєстрі, перевірку дотримання дисципліни та системи безпеки, проведення навчання щодо наповнення та користування Реєстром, інші функції (п. 1.8. Розділу I Положення про порядок ведення ЄРДР) [2, с. 2]. При цьому зазначені суб'єкти мають доступ до даних ЄРДР, які є електронною частиною кримінального провадження, що є неприпустимим в світлі забезпечення таємниці слідства та конфіденційності іншої інформації, пов'язаної з виявленням та розкриттям кримінальних правопорушень і розслідуванням кримінальних проваджень. Окрім того, це заборонено ст. 222 КПКУ.

Більше того, неврегульованість даного питання на законодавчому рівні має наслідком відсутність відповідальності даних суб'єктів

у разі розголошення ними відомостей з Реєстру, а відтак неможливість їх притягнення до відповідальності за ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування». Вказане потребує змін на законодавчому рівні, зокрема визначення процесуального статусу даних осіб у КПКУ з переліком їх обмежених повноважень, обумовлених завданнями з формування статистичних та аналітичних даних тощо. При цьому всі фактичні рівності Реєстру потрібно автоматизувати в рамках електронного контролю (превентивного, поточного або наступного), а можливість перегляду, а тим паче вилучення даних досудового розслідування даними суб'єктами, усунути.

Особа, уповноважена слідкувати за триманням затриманого, за характером вчинюваних дій не є процесуальним суб'єктом, проте відображена в кримінальному процесуальному законі, а також наділена частиною процесуальних повноважень: роз'яснює затриманому його права, якщо цього не зробив слідчий, приймає рішення про звільнення затриманого в разі завершення строку затримання. Якщо уповноважена особа не виконуватиме свої обов'язки (не буде охороняти затриманого), то розслідування кримінального провадження буде неможливим, адже затриманий втече. Як наслідок, вже процесуальний суб'єкт (слідчий) не зможе проводити необхідні процесуальні дії.

Архіваріус не визначений в КПКУ як учасник процесу, він не приймає процесуальних рішень, але його вплив на процес проявляється при збиранні необхідних матеріалів. Так, слідчому для отримання рішення судів в рамках збору матеріалів (слідчий є процесуальною особою і свої повноваження повинен реалізовувати повністю, тобто зібрати матеріали в повному обсязі) необхідно звернутись до архіваріуса, і саме від останнього залежить повнота даних. Більше того, від дій архіваріуса залежить, чи правильно слідчий кваліфікує дії особи (вчинення злочину повторно, в період випробувального терміну тощо). В даному випадку від непроцесуальної особи залежить процес: наприклад, обирання запобіжного заходу (наявність судимості, безумовно, впливає на рішення слідчого судді).

Інші учасники кримінального провадження як група системно-структурної конструкції суб'єктів кримінального провадження не мають однорідної структури. Деякі її суб'єкти в силу специфіки процесуального статусу формують локальні конструкції всередині групи: 1) здійснюють ініціативну допомогу у виявленні й розкритті кримінального правопорушення: заявник, особа, що здійснила затримання в порядку ст. 207 КПКУ; 2) сприяють кримінальному провадженню: свідок, понятий, статист; 3) володіють спеціальними знаннями: спеціаліст, експерт; 4) обстоюють власні інтересів, що носять цивільно-правовий (матеріальний) характер: цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача (цивільного відповідача), законний представник цивільного позивача (цивільного відповідача); 5) пов'язані з заходами забезпечення: поручитель, заставо-

давець, особа, уповноважена слідкувати за триманням затриманого; 6) пов'язані з проведенням слідчих (розшукових) дій: перекладач, педагог, психолог, лікар; 7) суб'єкти, що не утворюють стійких зв'язків у процесі взаємодії: учасники не пов'язані між собою чи з іншими суб'єктами або ж такий зв'язок не носить системного характеру, відтак в структурі вони розташовані відокремлено.

Отже, процесуальний закон містить ряд прогалин в частині визначення суб'єктного складу та процесуального статусу інших учасників кримінального провадження, що зумовлює потребу доповнення § 5 Глави 3 КПКУ відповідними статтями з розподілом інших учасників на процесуальних й непроцесуальних для забезпечення ефективної взаємодії

учасників провадження та дотримання їх процесуальних прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змін. і доповн.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: погоджене з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною податковою службою України та затверджене наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 року № 69 (зі змін. і доповн.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Юрист, 1968. – 479 с.